

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПОСОХОВА ЯНА СЕРГІЇВНА

УДК [159.9:351.74](477)(043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ
(НА ПРИКЛАДІ ПОЛЦЕЙСЬКИХ ПІДРОЗДІЛІВ УКРАЇНИ)**

19.00.06 – юридична психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків, 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Євдокімова Олена Олександрівна,
Харківський національний університет внутрішніх справ, факультет №6, кафедра соціології та психології, завідувач

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Кокун Олег Матвійович,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, заступник директора з науково-інноваційної роботи, (м. Київ)

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Воробйова Інна Вікторівна,
Національна академія Національної гвардії України, науково-дослідний центр службово-бойової діяльності Національної гвардії України, науково-дослідна лабораторія морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України, старший науковий співробітник, (м. Харків)

Захист відбудеться «02» грудня 2016 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.04 в Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект Льва Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект Льва Ландау, 27.

Автореферат розісланий «31» жовтня 2016 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.В. Макаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблеми ідентичності особистості і суспільства є одними з найбільш обговорюваних сьогодні у вітчизняному соціально-гуманітарному просторі. Українське суспільство, на думку багатьох вчених – філософів, істориків, соціологів – переживає стан системної ідентифікаційної кризи. Відсутність ідентичності в її різних видах заважає консолідації суспільства, перешкоджає проведенню реформ.

Система правоохоронних органів України, яка зазнала за останній час серйозних перетворень, надала психологам практично унікальну можливість спостерігати «on-line» процеси становлення таких феноменів як професійна свідомість, професійна ідентичність, професійна компетентність у людей, значна частина яких до недавнього часу жодного відношення до правоохоронної системи не мала. Серед нових патрульних поліцейських – люди різних професій: колишні будівельники, підприємці, юристи, архітектори, ветеринари, теологи і власники ступеня MBA, що пройшли протягом кількох місяців спеціальну підготовку. Всі їх об'єднує прагнення боротися з корупцією і знайти себе в іншій професійній діяльності. І всі вони знаходяться в процесі професійного становлення. Причому для більшості з них мова йде про вторинну (а для деяких і більше) професіоналізацію, і, відповідно, про ускладнення процесів формування нової професійної ідентичності. Від успішності процесів їх правової та професійної ідентифікації залежить успішність реформи правоохоронної галузі України в цілому. Саме тому питання ефективного формування професійної ідентичності правоохоронців набувають у сучасному українському суспільстві особливої значущості.

Психологічні аспекти категорії ідентичності розглядалися представниками різних психологічних шкіл і напрямків: в царині психоаналізу (Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Ватерман); в контексті когнітивної психології (Х. Теджфел, Дж. Тернер); в рамках символічного інтеракціонізму (Дж. Мід).

Існуючі підходи до дослідження феномену і структури ідентичності поляризуються у понятійному просторі соціальної та особистісної ідентичності. Переважна більшість досліджень ідентичності пов'язана із вивченням окремих її видів: гендерна ідентичність (Р. Бернс, Л. Бірк, С.Дж. Девіс, А. Освальт, Є.П.Ільїн та ін.), соціальна ідентичність (В.С. Агеев, Г.М. Андреева, Е. Еріксон, Х. Теджфел, Дж. Тернер), особистісна ідентичність (Г. Бриквелл, Дж. Марсія, Х.І. Турецька), етнічна ідентичність (Д. Форсайт, В. Бромлей, Ю. В. Вайденфельд, Г. Мейер, Р. Шпель, Г. Хансен, Х. Шульц, Х. Лутц та ін.), професійна ідентичність (К.О. Абульханова-Славська, А.А. Азбель, О.Ф. Бондаренко, Л.Б. Шнейдер та ін.).

В юридичній психології уявлення про професійну ідентичність традиційно розвивалися в контексті досліджень професійної правової самосвідомості особистості (О.М. Бандурка, О.В. Землянська). Дослідженням професійної ідентичності як складової самосвідомості особистості займалися І. Дружиніна, О.М. Кокун, В. Осьодло, А. Сергеева. Компонентам професійної ідентичності присвячено роботи С. Каліщук, В. Кириченка, Ю. Поваренкова та ін. Рівні розвитку професійної ідентичності та її функції описані в роботах О. Єрмолаєвої, В. Зливкова, В. Овсяннікова, М. Пряжнікова, Л. Шнейдер та ін.

Однак проблеми динаміки ідентифікаційних структур під впливом тих чи інших соціальних умов та чинників, визначення напрямків їх подальшої трансформації потребують більш детального наукового розгляду. Г.М. Андрєєва, Л.Б. Шнейдер, В.О. Ядов зазначали також, що недостатньо розробленою залишаються питання структури ідентичності. А співвіднесеність категорій правової та професійної ідентичності в системі цілісної структури професійної ідентичності фахівців правоохоронної сфери взагалі не була предметом наукового осмислення, що й обумовило тему нашої дисертаційної роботи «Психологічні особливості професійно-правової ідентичності правоохоронців (на прикладі поліцейських підрозділів України)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у відповідності до Наказу МВС України «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років» від 29 липня 2010 р. N 347, директиви МВС України «Про зміцнення кадрового потенціалу та підвищення рівня професіоналізму працівників органів внутрішніх справ» від 6 лютого 2004 р. № 6, рішення Колегії МВС України «Про стан відомчої освіти, заходи щодо її вдосконалення та покращення якості підготовки фахівців для системи МВС» від 5 лютого 2007 р. № 2км/1, Наказу МВС України «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» від 28 липня 2004 р. № 842, розпорядження Президента України «Про заходи щодо зміцнення дисципліни працівників та вдосконалення кадрової роботи в правоохоронних органах» від 26 березня 2002 р. № 53/2002РП. Тема дисертаційного дослідження відповідає вимогам п. 1.7 Програми психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2013-2017 роки; а також Закону України «Про національну поліцію». Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану наукових досліджень кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ у межах НДР «Психологічне, педагогічне та соціологічне забезпечення правоохоронної діяльності» (№ держреєстрації 0113U008196).

Тему дисертації обговорено і схвалено на засіданні Вченої Ради Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 10 від 25 вересня 2015 р.) та узгоджено Рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 8 від 15 грудня 2015 р.).

Метою дослідження є виявлення психологічних особливостей професійно-правової ідентичності працівників поліцейських підрозділів України.

Відповідно до мети дослідження сформульовано наступні **завдання дослідження**:

1. Здійснити комплексний теоретико-методологічний аналіз проблеми професійної ідентичності у зарубіжних та вітчизняних психологічних дослідженнях.

2. Виявити специфіку правової ідентичності правоохоронців на початковому етапі професіоналізації.

3. Визначити особливості професійної ідентичності правоохоронців на початковому етапі професіоналізації.

4. Виявити та дослідити факторну структуру професійно-правової ідентичності правоохоронців.

5. На основі результатів теоретичного та емпіричного досліджень розробити структурно-функціональну модель професійно-правової ідентичності правоохоронців.

Об'єкт дослідження – професійно-правова ідентичність.

Предмет дослідження – психологічні особливості професійно-правової ідентичності працівників патрульної поліції України.

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження склали положення суб'єктно - діяльнісного підходу (О. М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, В.Д. Шадриков, В.В. Новіков); положення системного підходу (Б.Ф. Ломов); теорії соціалізації (А.С. Чернишов, Є.В. Шорохова, В.О. Ядов, В.А. Петровський) і професіоналізації особистості (Є.О. Клімов, Д.М. Завалішина, А.К. Маркова, Ю.П. Поваренко); теорії соціально-психологічної адаптації особистості (Б.Д. Паригін, А.А. Налчаджян, А.О. Реан); концепції соціальної та професійної ідентичності (Л.Б. Шнейдер, Е.Еріксон, Х. Теджфел, Дж. Тернер); наукові ідеї про моделювання професійної діяльності і особистості фахівця (Є.П. Ільїн, Є.О. Клімов); концепції професіоналізму та психологічного супроводу діяльності правоохоронця (О.М. Бандурка, Л.М. Балабанова, В.І. Барко, О.О. Євдокімова, О.В. Землянська, Г.В. Попова, О.І. Федоренко). У дослідженні враховано положення нормативно-правових актів України, відомчі накази й розпорядження, що регулюють психологічне забезпечення діяльності ОВС України.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс теоретичних та емпіричних методів дослідження:

- теоретичні: аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних та статистичних дослідницьких даних, які представлені у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3);

- емпіричні: опитування, бесіда, контент-аналіз, психодіагностичні методи: для діагностики компонентів правової ідентичності було використано методика «Правосвідомість» (Є.О. Євстафеева, В.С. Красник); опитувальник «Професійно-правомірна спрямованість особистості» (Т.Г. Хащенко, М.М. Шпак); тест-анкету «Вивчення рівня розвитку правосвідомості» (Л.А. Ясюкова); анкету «Рівень правового розвитку» (О.О. Гулевич); опитувальник правосвідомості О.Р. Ратинова в модифікації О.В. Протасової (підрозділ 2.2); для діагностики складових професійної ідентичності було застосовано опитувальник поведінки і переживання, пов'язаного з роботою (AVEM) (У. Шааршмідт, А. Фішер, адаптація Т. Ронгінської); методика «Особистісна і соціальна ідентичність» О.А. Урбанович; опитувальник «Професійна ідентичність – маргіналізм» (О.П. Єрмолаєва); методика діагностики та подолання психологічних бар'єрів при зміні професії (О.П. Єрмолаєва); опитувальник професійного самоздійснення (О.М. Кокун); методика «Мотивація до кар'єри» (автори Ф. Ное, Р. Ное, Д. Бахубер, адаптація Є.О. Могильовкіна); опитувальник «Професійна затребуваність особистості» (Є.В. Харитонова, Б.А. Ясько); методика «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд,

модифікації Т.В. Румянцевої та Г.Г. Татарової); шкалу базових переконань (Р. Янов-Бульман, адаптація О. О. Кравцової).

- *методи математичної статистики*: t-критерій Стьюдента для парних порівнянь середніх величин (підрозділи 2.2. та 2.3), факторний аналіз з подальшою ротацією, який здійснювався за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17 for Windows (підрозділ 2.4).

Емпірична база дослідження. Дослідження проводилося з 2015 по 2016 рік на базі Харківського національного університету внутрішніх справ (ХНУВС), а також на базі Управління патрульної поліції у місті Харкові Департаменту патрульної поліції МВС України. У якості вибірки виступили 302 патрульних поліцейських. Діагностика проводилася на етапі первинної професійної підготовки (слухачі) та після 6 місяців служби (патрульні поліцейські).

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що *уперше*:

– теоретично обґрунтовано і емпірично досліджено структуру професійно-правової ідентичності правоохоронців, яка може бути представленою у вигляді взаємопов'язаних блоків: образу Я, аксіологічного, мотиваційного, поведінково-рольового, когнітивного та комунікативного блоків; при цьому визначено, що процеси правової ідентифікації виступають в якості критерію, функції, детермінанти та механізму становлення професійної ідентичності правоохоронців;

– виявлено специфіку професійно-правової ідентичності патрульних поліцейських на початковому етапі професіоналізації, що розкривається через такі її складові: функціональна структура правосвідомості та її компоненти; професійно правомірна спрямованість та рівні правового розвитку; особистісна та соціальна ідентичність у термінах фізичних, інтелектуальних, моральних рис особистості та співвіднесення себе з певною соціальною групою, а також, професійне самоздійснення та затребуваність, бар'єри психологічної переідентифікації, професійна ідентичність/маргіналізм, типи поведінки в ситуаціях професійних вимог та кар'єрна мотивація;

– визначено факторну структуру професійно-правової ідентичності та її зміни у патрульних поліцейських на початковому етапі професіоналізації;

уточнено: дефініцію поняття професійно-правова ідентичність правоохоронців, а саме: професійно-правову ідентичність правоохоронців визначено як процес та результат оптимального та адекватного узгодження внутрішніх та зовнішніх умов функціонування та самореалізації особистості правоохоронця у професійній правовій реальності, що проявляються у постійному підтвердженні цінності права, збереженні його в числі життєвих сенсів суб'єкта, у якості основи його світогляду та професійної діяльності;

удосконалено: теоретико-психологічні та методичні підходи до психологічної діагностики структури і ступеня сформованості професійно-правової ідентичності правоохоронців;

набули подальшого розвитку: уявлення щодо психологічної динаміки розвитку професійно-правової ідентичності правоохоронців на початковому етапі професіоналізації.

Практичне значення результатів дослідження підтверджується

використанням результатів дослідження у професійній діяльності відділення психологічного забезпечення відділу кадрового забезпечення Управління патрульної поліції МВС у місті Харкові Департаменту патрульної поліції (акт впровадження від 19.07.2016); у процесі професійно-психологічної підготовки особового складу Шевченківського ВП ГУНП у Львівській області та Залізничного ВП ГУНП у Львівській області (акти впровадження від 12.08.2016); у професійній діяльності відділення психологічного забезпечення відділу кадрового забезпечення Харківського національного університету внутрішніх справ (акт впровадження від 28.07.2016) та у навчальному процесі Харківського національного університету внутрішніх справ (акт впровадження від 28.07.2016); у навчальному процесі професійно-психологічної підготовки особового складу Державної установи "Київський навчальний центр підготовки поліцейських" Національної поліції України"(акт впровадження від 18.08.2016).

Особистий внесок здобувача. У науковій статті [6], написаній у співавторстві з О.О. Євдокімовою, здобувачем проведено емпіричне дослідження щодо діагностики особливостей розвитку професійної затребуваності особистості працівника поліції, у тезах [15], написаних у співавторстві з О.О. Євдокімовою, здобувачем проведено та опрацьовано анкетування патрульних поліцейських.

Апробація результатів дослідження. Найважливіші положення дисертації доповідались на низці всеукраїнських і міжнародних конференцій: Міжнародній науково-практичній конференції «Значимість психології в сучасному суспільстві» (Одеса, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Правоохоронна функція держави: теоретико–методологічні та історико–правові проблеми» (Харків, 2015), науково-практичній конференції «Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти» (Харків, 2015), VI Харківській науково-практичній психологічній конференції (Харків, 2015), науково-практичній конференції «Бочаровські читання» (Харків, 2016), IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції» (Суми, 2016), науково-практичній конференції «Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України» (Харків, 2016), II науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців в умовах сучасного освітнього простору» (Харків, 2016), I міжнародній науково-практичній конференції «Особливості підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України» (Харків, 2016).

Публікації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження представлено у 15 публікаціях, з яких 4 – статті у фахових наукових виданнях із психологічних наук, затверджених МОН України, 2 – статті у закордонних виданнях, 9 – тези доповідей на конференціях.

Структура дисертації визначається її метою та завданнями і композиційно складається зі вступу, двох розділів, які охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (233 найменування, з них - 36 іноземних), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 232 сторінки, з них основного тексту –185 сторінок, робота містить 25 таблиць та 8 ілюстрацій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі розкрито актуальність та стан вивченості проблеми, визначено мету, завдання дослідження, об'єкт та предмет, описано методи та емпіричну базу дослідження, охарактеризовано наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, наведено дані про їх апробацію і впровадження.

Розділ перший **«Теоретико-психологічні підходи до проблеми професійної ідентичності у зарубіжних та вітчизняних дослідженнях»**. Е. Еріксон визначав ідентичність як інтеграцію внутрішніх прагнень та соціальних можливостей. Аналіз основних підходів до дослідження генези ідентичності дозволяє виділити наступні тенденції: ідентичність є динамічною структурою, яка формується протягом онтогенезу; процес розвитку ідентичності не є лінійним і має як прямий, так і зворотний напрям; процес формування ідентичності характеризується безперервністю й обумовлений і детермінований змінами, що відбуваються як у зовнішньому, переважно соціальному середовищі, так і в самій людині.

Професійна ідентичність, на думку провідних психологів, є складною багатокомпонентною структурою (Г. Брейкуелл; Л.Б. Шнейдер; Н.Л. Іванова та ін.). В переважній більшості психологічних досліджень професійна ідентичність розглядається як інтегративна характеристика, в структурі якої представлені особистісна і соціальна ідентичність (Ю.П. Поваренко, Л.Б. Шнейдер); розкривається щільний взаємозв'язок професійної ідентичності, образу професії, професійної «Я-концепції» і професійного образу Я (Г.В. Гарбузова, І.М. Галасюк, Ж.П. Вірна, А.О. Реан, Л.Б. Шнейдер); встановлюється комплексний склад професійної ідентичності (А.А. Азбель, З.В. Єрмакова, Д.М. Завалішина, Г.О. Озеріна, В.Л. Цветков, О.О. Шатохін та ін.).

У процесі професіоналізації відбувається формування професійної ідентичності особистості, що розглядається як усвідомлення своєї приналежності до певної професії і певного професійного співтовариства. Процеси ідентифікації у професійній діяльності протікають при взаємодії двох факторів (А.О. Реан, А.Р. Кудашев). По-перше, це оволодіння новим простором цілей, які стають більш різноманітними і якісно більш складними в процесі професійного розвитку особистості. По-друге, формування професійної ідентичності особистості пов'язане з істотним збільшенням ролівої вираженості поведінки в процесі її професійного розвитку. При цьому перший аспект відображає переважно внутрішній компонент професійної ідентифікації (когнітивне структурування нових цілей і їх операціоналізація), другий аспект описує зовнішні, контактні ракурси професійного становлення особистості в професійній діяльності (оволодіння новими соціальними ролями) (А.О. Реан).

Оскільки професійна ідентичність формується в процесі спільної професійної діяльності, в межах розглянутих підходів виділяється «соціальний» компонент у структурі професійної ідентичності, що характеризується типами ролей, статусів, сукупністю образів і положенням людини в професійному співтоваристві. Змістовний, ціннісний і оцінний параметри, а також мотиваційні компоненти, що знаходяться у взаємодії і взаємозв'язку, є основними показниками вимірювання зв'язку між компонентами образу Я і «соціальними»

компонентами професійної ідентичності.

Труднощі концептуалізації понять професійна ідентичність і правова ідентичність пов'язані з тим, що для більшості дослідників це питання обмежене рамками досить суперечливих методологічних позицій на перетині юридичної науки та психології. Цілісної теорії правової ідентичності, на думку Є.В. Резнікова, поки ще створено. За Н.В. Ісаєвою, формування правової ідентичності здійснюється у процесі правової ідентифікації, що включає в себе перевід зовнішнього нормативного впливу (нормативних відносин) у внутрішній світ людини (внутрішньоособистісні відносини), утримання смислової нормативної одиниці як якісної правової характеристики. Професійно-правову ідентичність в нашій роботі розглянуто як процес та результат оптимального та адекватного узгодження внутрішніх та зовнішніх умов функціонування та самореалізації особистості правоохоронця у професійній правовій реальності, що проявляються у постійному підтвердженні цінності права, збереженні його в числі життєвих сенсів суб'єкта, у якості основи його світогляду та професійної діяльності.

У другому розділі «**Специфіка професійно-правової ідентичності правоохоронців (на прикладі поліцейських підрозділів України)**» наведено дані щодо організації та методичного забезпечення емпіричного дослідження компонентів правової та професійної ідентичності, які утворюють складний системний психологічний феномен професійно-правової ідентичності працівників поліцейських підрозділів України. У розділі представлено результати порівняльного аналізу досліджуваних параметрів та визначено їх динаміку на етапах первинної професійної підготовки (слухачі) та після 6 місяців роботи (патрульні поліцейські).

Дослідження трьох основних компонентів правосвідомості за методикою О.Р. Ратинова в модифікації О.В. Протасової виявило в групі патрульних поліцейських динаміку показників порівняно з етапом підготовки (табл.1).

Таблиця 1

Показник функціональної структури правосвідомості поліцейських на етапі підготовки та на етапі професійної діяльності ($M \pm m$)

Шкали	Етап підготовки	Етап професійної діяльності	p
Ставлення до закону в цілому	38,0 ± 1,41	44,0 ± 1,62	0,05
Ставлення до діючого закону	54,0 ± 2,53	51,0 ± 2,35	-
Практика застосування закону	26,0 ± 2,68	35,0 ± 2,68	0,05

Встановлено вірогідне підвищення значущості закону в цілому (44,0 ± 1,62 проти 38,0 ± 1,41), та зростання показників, що відбивають уявлення щодо практики застосування закону (35,0 ± 2,5 та 26,0 ± 2,68 відповідно), тоді як змін у ставленні до діючого закону та органів державної влади виявлено не було.

Модель функціональної структури правосвідомості, запропонована О.Р. Ратиновим, є теоретичною основою методики для вивчення компонентів правосвідомості, що була розроблена Є.О. Євстафєєвою та В.С. Красник.

Отримані за цією методикою дані свідчать про певну суперечливість та ригідність складових правосвідомості досліджуваних. У патрульних поліцейських порівняно з етапом підготовки вірогідно зростає готовність до реалізації правових норм ($30,41 \pm 0,85$ проти $26,89 \pm 0,34$), у той же час, якість реалізації закону та готовність виступити в якості свідка змін не демонструють. Слід звернути увагу на зростання готовності отримувати правову інформацію з популярних джерел у патрульних поліцейських ($12,35 \pm 0,93$) порівняно із їх результатами на етапі підготовки ($13,37 \pm 0,76$), у той час як змін щодо готовності отримувати правову інформацію із спеціальних джерел виявлено не було.

Вивчення специфіки функціонування правосвідомості на рівні поведінкових установок виявило вірогідне підвищення показника правосвідомості у сфері правових знань у працюючих поліцейських ($5,53 \pm 0,17$) у порівнянні із етапом підготовки ($5,18 \pm 0,14$).

У той же час, зафіксовані парадоксальні зміни, які відбиваються у вірогідному зниженні показників правосвідомості у поліцейських на відміну від етапу підготовки у побутовій сфері ($5,76 \pm 0,2$ проти $6,26 \pm 0,28$) та у діловій сфері – $3,18 \pm 0,28$ і $3,7 \pm 0,21$ відповідно). Щодо соціально – громадянської сфери динаміку показників виявлено не було.

Т.Г. Хащенко та М.М. Шпак у якості ключової детермінанти правомірної професійної поведінки особистості визначають її професійну правомірну спрямованість. Як системне особистісне утворення, яке визначає відношення особистості до себе та до інших у суб'єктів правостосунків, до професійної діяльності як нормативно-регульованої та до предметного світу, з котрим вона пов'язана, професійно-правомірна спрямованість особистості інтегрує три підсистеми (інтра-, інтер- і екстраорієнтаційну) та чотири інваріантних компонента (когнітивний, афективний, поведінковий та цінісно-мотиваційний).

В групі патрульних поліцейських порівняно з етапом підготовки вірогідним є підвищення показників інтероорієнтаційної підсистеми ($103,06 \pm 1,23$ та $96,85 \pm 1,85$ відповідно); когнітивного компоненту ($88,82 \pm 0,93$ проти $82,12 \pm 0,62$): поведінкового компоненту ($53,88 \pm 0,45$ проти $50,42 \pm 0,83$). Динаміка показників за інтраорієнтаційною підсистемою та афективним і ціннісно-мотиваційним компонентами визначена не була. Таким чином, у працюючих поліцейських поглиблюються уявлення про інших людей як учасників правостосунків, як носителів прав та обов'язків за законом, сприйняття та оцінка інших учасників правостосунків з точки зору їх можливостей і обмежень у відстоюванні їх прав та дотримання закону; а також, посилюються правові стереотипи взаємодії, що закріплені в життєвому середовищі особистості, які стають внутрішніми регуляторами взаємодії з оточуючими та визначають поведінку в конкретній правозначущій ситуації.

У той же час виявлено ригідність емоційного ставлення досліджуваних до прав та обов'язків, як власних, так і інших людей, які визначаються законом; емоційного ставлення до норм, котрі регулюють професійну діяльність та визначають їх суб'єктивну оцінку як справедливих; а також, відсутність змін стосовно цінностей закону, справедливості в ієрархії термінальних, інструментальних та професійних цінностей особистості.

У дослідженні рівнів правового розвитку у патрульних поліцейських встановлено вірогідне зниження представленості низького рівня правового розвитку - правослухняності (6% проти 20%) та збільшення частки досліджуваних, спрямованих на правопідтримку, яка віддзеркалює середній рівень (59% проти 45%), тоді як щодо представленості вищого рівня правового розвитку - правотворчості, зміни зафіксовані не були (35%). Отже, більш ніж третина досліджуваних не змінила свої уявлення стосовно того, що, закони повинні відображати непорушні моральні норми, в іншому випадку їх можна порушувати або змінювати; збільшилась частка досліджуваних, які вважають, що закон є результатом договору між людьми, необхідним для збереження суспільства, тому його можна порушувати і змінювати, коли це потрібно для збереження суспільства як цілого; частка досліджуваних, які розглядають закони як «дані згори», та вважають, що їх не можна порушувати і змінювати, вірогідно зменшилася.

О.А. Урбанович визначає особистісну ідентичність як самовизначення у термінах фізичних, інтелектуальних та моральних рис особистості, соціальну ідентичність – як самовизначення у термінах співвіднесення себе з певною соціальною групою. В групі патрульних поліцейських порівняно з етапом підготовки виявлено вірогідне підвищення показників за шкалою «Моя служба», за якою показники склали ($8,47 \pm 0,36$ та $7,66 \pm 0,37$ відповідно), що свідчить про уявлення про сутність своєї роботи, її соціальну значущість і необхідність; професійні перспективи стали більш чіткими та досконаліми, збільшилося бажання та мотивація продовжувати професійну діяльність в обраній сфері, зросли впевненість у тому, що професійна діяльність дозволяє отримувати внутрішнє задоволення, та знання щодо того, яким чином досягти відповідності роботи та життєвої філософії. У той же час, на етапі виконання професійної діяльності зафіксовано зниження показника за шкалою «Мої стосунки з оточуючими» ($7,94 \pm 0,44$ проти $8,87 \pm 0,37$), що відбиває зменшення інтересу до думок інших людей, їх турбот та проблем, зменшення впевненості в наявності достатнього кола спілкування, зниження уваги до підтримки дружніх стосунків.

Визначення типів поведінки досліджуваних в ситуаціях професійних вимог дозволило встановити вірогідне підвищення у патрульних поліцейських суб'єктивної значущості професійної діяльності ($19,41 \pm 0,79$), готовності до енергетичних затрат, готовності віддати всі свої сили виконанню професійних завдань ($22,35 \pm 0,48$), відчуття соціальної підтримки ($23,47 \pm 0,32$) порівняно з відповідними показниками на етапі первинної спеціальної підготовки ($17,72 \pm 0,48$; $20,98 \pm 0,38$ та $22,51 \pm 0,38$), що свідчить про зростання зазначених складових професійної активності та емоційного ставлення до роботи. У патрульних поліцейських знижується здатність до підтримання дистанції стосовно роботи, здатність до релаксації і відпочинку після роботи ($16,88 \pm 0,57$ проти $19,17 \pm 0,89$), а також, посилюється тенденція до відмови в ситуації невдачі, яка відбивається у схильності до примирення з ситуацією невдачі і легкої відмови від її подолання ($16,0 \pm 0,63$ та $14,33 \pm 0,42$), що може знижувати психічну стійкість досліджуваних. Виявлено динаміку мотивації до кар'єри, яка виявляє себе у підвищенні показників кар'єрної причетності у поліцейських порівняно з їх

показниками на етапі підготовки ($24,58 \pm 0,34$ проти $22,92 \pm 0,31$ проти) та зниження показників кар'єрної інтуїції ($24,88 \pm 1,19$ та $30,89 \pm 0,47$) та стійкості ($26,23 \pm 0,45$ проти $28,11 \pm 0,52$) (табл.2).

Таблиця 2

Показники мотивації до кар'єри поліцейських на етапі підготовки та на етапі професійної діяльності ($M \pm m$)

Шкали	Етап підготовки	Етап професійної діяльності	p
Кар'єрна інтуїція	$30,89 \pm 0,47$	$24,88 \pm 1,19$	0,05
Кар'єрна причетність	$22,92 \pm 0,31$	$24,58 \pm 0,34$	0,05
Кар'єрна стійкість	$28,11 \pm 0,52$	$26,23 \pm 0,45$	0,05

Центральним аспектом мотивації вважають ідентифікацію кар'єрою, яка співвідноситься зі ступенем ідентифікації з виконуваною роботою, і отримані нами дані свідчать про те, що у патрульних поліцейських зростає готовність працювати з максимальною віддачею заради досягнення цілей організації, незважаючи на складні та екстремальні умови діяльності. Виявлені зміни у показниках кар'єрної інтуїції та стійкості є закономірними, виходячи з того, що у межах професійної діяльності поліцейські починають реально оцінювати свої кар'єрні перспективи, які спираються на усвідомлення, інтуїтивне розуміння своїх сильних та слабких сторін стосовно професійного та посадового просування; мають адаптуватися до умов професійної діяльності, навчитися справлятися з проблемами, що обумовлює певні складнощі щодо якісного виконання роботи.

У контексті професійного самоздійснення виявлено зниження показника за внутрішньо професійною ознакою «Постійна постановка нових професійних цілей» у патрульних поліцейських ($8,76 \pm 0,48$ проти $9,88 \pm 0,58$), що, за нашою думкою, пов'язано з необхідністю адаптації до умов нової діяльності, яка є регламентованою законами, та більшою значущістю на цьому етапі «тактичних» цілей порівняно із «стратегічними», які виходять за межі конкретних посадових обов'язків.

Виходячи з вищезазначеного, цілком логічними є й ті результати, що були, отримані у дослідженні психологічних бар'єрів психологічної переідентифікації. Порівняно з етапом первинної підготовки у працюючих поліцейських вірогідно підвищується бар'єр «помилкової установки» ($1,88 \pm 0,37$ проти $1,27 \pm 0,12$), який пов'язаний із «міфотворчістю» стосовно професії, який актуалізується в перехідних умовах та неоднозначних ситуаціях, та, у той же час, зменшується бар'єр сприйнятливості до нового ($2,7 \pm 0,16$ проти $3,12 \pm 0,17$), що обумовлює відхід від професійного догматизму, «вузькості» освіти, посилення орієнтації на нові ідеї, засоби діяльності та стратегії поведінки.

Певним чином, проблеми етапу переідентифікації відбиваються у результатах дослідження професійної ідентичності/маргіналізму, які демонструють у працюючих поліцейських порівняно з етапом підготовки зниження показників ідентичності за шкалами «Людина та професія:

професійний вчинок» ($17,18 \pm 0,22$ та $18,34 \pm 0,29$), «Людина та професія: кар'єра» ($9,82 \pm 0,42$ проти $10,66 \pm 0,38$), що свідчить про наявність у поліцейських сумнівів щодо їх здатності до кінця виконати професійний обов'язок та зробити посадову кар'єру у межах обраної професії.

Проблемність початкового етапу формування професійної ідентичності проявляється у негативній динаміці показників професійної затребуваності. У патрульних поліцейських визначено вірогідне зниження показників за шкалами «Задоволеність реалізацією професійного потенціалу» ($26,35 \pm 0,44$ проти $27,45 \pm 0,40$); «Переживання професійної затребуваності» ($27,12 \pm 0,92$ та $29,18 \pm 0,73$); «Професійна компетентність» ($26,12 \pm 0,53$ проти $28,18 \pm 0,67$); «Професійний авторитет» ($23,82 \pm 0,62$ та $26,0 \pm 0,58$) та «Оцінка результатів професійної діяльності» ($30,23 \pm 0,96$ проти $32,36 \pm 0,28$). Показники професійної затребуваності слухачів курсів первинної підготовки обумовлені емоційними, суб'єктивними та романтизованими уявленнями стосовно обраної професії, не завжди реалістичною (завищеною) самооцінкою своїх можливостей і перспектив професії, навчальними досягненнями, тоді як умови реальної професійної діяльності руйнують «міфологізацію» професії та місця досліджуваних у ній та вимагають більш раціональної позиції з меншим ступенем емоційної залученості.

У ракурсі вивчення репрезентацій власного Я працюючі патрульні поліцейські порівняно з етапом навчання більш схильні визначати себе у соціальному сенсі ($24,82 \pm 0,72$ проти $22,31 \pm 1,59$), демонструють вірогідно вищі показники суб'єктивного самовизначення на підґрунті соціально-релевантних характеристик поведінки ($69,35 \pm 0,74$ та $67,5 \pm 0,89$). В них послаблюються репрезентації, пов'язані з індивідуальними характеристиками, такими як «Фактичне описання своїх фізичних даних» ($1,76 \pm 0,46$ та $3,93 \pm 0,59$) та «Пряме позначення статі» ($3,24 \pm 0,34$ проти $4,14 \pm 0,53$), та посилюється навчально-професійна позиція ($9,24 \pm 0,57$ проти $7,76 \pm 0,81$), у межах рефлексивного «Я» зростає персональна ідентичність ($58,59 \pm 1,9$ проти $53,19 \pm 1,22$). Вони менш схильні у межах комунікативного «Я» репрезентувати себе через дружні стосунки ($1,76 \pm 0,46$ проти $2,72 \pm 0,33$), у межах діяльнісного «Я» - через діяльність та інтереси ($2,65 \pm 0,99$ та $4,97 \pm 0,28$), у межах соціального «Я» зменшуються показники світоглядної ідентичності ($0,59 \pm 0,43$ проти $2,09 \pm 0,31$). Разом з цим, ранжування компонентів власного «Я», свідчить, що, як упродовж первинної підготовки, так і на етапі професійної діяльності, найбільш вираженими у досліджуваних є «Рефлексивне Я», «Соціальне Я» та «Комунікативне Я». У той же час, у працюючих поліцейських підвищуються ранги «Діяльнісного Я» та «Перспективного Я», а «Матеріальне Я» стає найменш значущим.

У дослідженні базисних переконань, які за думкою Р. Янов-Бульман, становлять ядро суб'єктивного світу особистості, виявлено, що, незважаючи на зменшення переконаності в справедливості світу ($13,7 \pm 0,30$ проти $14,41 \pm 0,24$) та його контрольованості ($14,88 \pm 0,32$ та $17,18 \pm 0,59$), патрульні поліцейські стають більш переконаними у прихильності світу ($18,47 \pm 0,39$ та $17,04 \pm 0,33$) та у наявності у світі талану та везіння ($16,7 \pm 0,32$ проти $15,67 \pm 0,42$), тобто більш впевнені в тому, що світ, в цілому, є достойним місцем для життя, а

невдачі в ньому відбуваються досить рідко, і, навіть коли події непідвладні контролю, їм може поталанити, що підтримує їх почуття невразливості.

Застосований у нашій роботі факторний аналіз дозволив виявити фактори, що відповідають за наявність статистичних зв'язків у просторі вивчених змінних. На основі загального масиву даних, який було отримано після використання методу факторизації головних компонент і алгоритму Varimax обертання (з нормалізацією за Кайзером), на етапі первинної підготовки було виділено п'ять факторів, які охоплюють 88,29 % дисперсії, на початковому етапі професійної діяльності кількість факторів скоротилась до трьох (85,93 % дисперсії).

Фактор 1 у майбутніх патрульних поліцейських на етапі підготовки, який охоплює 22,02 % дисперсії, включає шкали «Стосунки з оточуючими» (0,807), «Хто Я: групова приналежність» (-0,659), «Самовизначення індивіда як фізичного об'єкту» (-0,934), «Самовизначення, що представляють індивіда як соціальний об'єкт» (-0,785), «Сімейна приналежність» (-0,748), «Етнічно-регіональна ідентичність» (-0,675), «Комунікативне Я: спілкування» (-0,705), «Самовизначення, іррелевантні стосовно соціальної поведінки» (0,674).

Таким чином встановлено, що із збільшенням у презентації власного Я визначень, які не стосуються ідентичності та соціальної поведінки, та посиленням фокусування ідентичності у сфері стосунків з оточуючими, менш вираженими стають самопрезентації досліджуваних як соціального та фізичного об'єкту, як члена певної групи, суб'єкта сімейних стосунків та спілкування, а також, уявлення про себе як представника етнічно-регіональної спільноти.

Фактор 2, який охоплює 20,52 % дисперсії, включає шкали «Моя служба» (0,860), «Мой внутрішній світ» (0,851), «Хто Я: персональна перспектива» (0,561), «Хто Я: оцінка прагнень» (0,655), «Інтероорієнтаційна складова професійно-правової спрямованості особистості» (0,667), «Когнітивна складова професійно-правової спрямованості особистості» (0,578), «Інтраорієнтаційна складова професійно-правової спрямованості особистості» (0,847), «Оцінка результатів професійної діяльності» (-0,846), «Ставлення інших» (-0,845), «Самооцінка здібності до діяльності» (0,584), «Діяльнісна перспектива» (0,816).

Зміст фактору дозволяє стверджувати, що посилення самовиявлення в контексті служби та власних внутрішніх переживань та думок поєднується із збільшенням у презентаціях власного Я компонентів, які дозволяють досліджуваним визначати себе через свої життєві та діяльнісні перспективи, прагнення, через позитивну самооцінку своїх здібностей до діяльності. Разом з цим, вдосконалюються уявлення про себе та інших як учасників правостосунків, образи себе та інших як носіїв прав та обов'язків з точки зору підтримання закону, та у той же час, знижується оцінка результатів професійної діяльності з точки зору затребуваності результатів своєї діяльності та досвіду.

Фактор 3, який охоплює 19,46 % дисперсії, включає шкали «Професійні домагання» (-0,826), «Задоволеність життям» (-0,816), «Матеріальний стан» (0,591), «Моє майбутнє» (0,621), «Я та суспільство, в якому я живу» (0,853), «Людина та професія: професійна мотивація» (-0,526), «Прихильність світу» (0,570), «Визнання досягнень професійним товариством» (0,597).

Таким чином, чим більш значущими для досліджуваних стають самовиявлення в контексті суспільного життя та власного матеріального стану, визнання їх досягнень професійним співтовариством, чим більшою стає переконаність у прихильності світу та вираженість мотиваційного компоненту професійної ідентичності, тим менш виявляється прагнення до професійного росту, тим менш значущою стає позитивна емоційна оцінка професійного успіху.

Фактор 4, який охоплює 14,1 % дисперсії, включає шкали «Професійний статус та динаміка: маргіналізм» (0,538), «Цінність власного Я» (-0,891), «Кар'єрна причетність» (-0,882), «Кар'єрна стійкість» (-0,862), «Належність до професійного співтовариства» (-0,516).

Таким чином, цей фактор презентує констеляцію негативних полюсів професійної ідентичності. Зміст фактору свідчить, що із зростання вираженості маргіналізму стосовно професійного розвитку та динаміки знижується цінність власного Я досліджуваних, зменшуються кар'єрні причетність та стійкість, послаблюється відчуття належності до професійного співтовариства.

Фактор 5, який охоплює 12,19 % дисперсії, включає шкали «Почуття успішності в професійній діяльності» (0,875), «Навчально-професійна рольова позиція» (0,682), «Досягнення поставлених професійних цілей» (0,889), «Вияв високого рівня творчості в професійній діяльності» (0,501).

Цей фактор виокремлює сукупність позитивних характеристик професійної ідентичності, котра складається із задоволеності своїми професійними досягненнями, що відбивається у почутті успішності в професійній діяльності, значущості досягнення поставлених професійних цілей та творчості у професійній діяльності в контексті професійного самоздійснення разом із посиленням учбово-професійної позиції в презентаціях власного Я.

На початковому етапі професійної діяльності фактор 1 у патрульних поліцейських охоплює 51,1 % дисперсії, включає шкали «Інтероорієнтаційна складова професійно-правової спрямованості особистості» (0,988), «Екстраорієнтаційна складова професійно-правової спрямованості особистості» (0,992), «Інтраорієнтаційна складова професійно-правової спрямованості особистості» (0,959), «Когнітивна складова професійно-правової спрямованості особистості» (0,994), «Афективна складова професійно-правової спрямованості особистості» (0,978), «Поведінкова складова професійно-правової спрямованості особистості» (0,978), інтегральний показник професійно-правової спрямованості особистості (0,995), шкала «Якість реалізації закону» (0,903), «Кар'єрна причетність» (0,982), «Кар'єрна стійкість» (0,961), «Ставлення до діючого закону» (0,612), «Практика застосування закону» (0,893), «Бар'єр помилкової установки» (-0,925), «Бар'єр досягнення» (-0,900), «Бар'єр сприйнятливості до нового» (-0,951), «Переживання професійної затребуваності» (0,967), «Належність до професійного співтовариства» (0,943), «Оцінка результатів професійної діяльності» (0,958), «Соціум та професія: ідентичність» (0,509), «Людина та професія: кар'єра» (0,813), «Учбово-професійна рольова позиція» (0,518), «Відчуття соціальної підтримки» (0,909), «Контрольованість світу» (0,665), «Тенденція до відмови в ситуації невдачі» (0,657), «Наявність проекту власного професійного розвитку» (-0,996), «Постійний вибір нових професійних

цілей» (-0,990).

Зміст фактору, в цілому, відбиває взаємопосилення правової та професійної ідентичності досліджуваних, збільшення кількості взаємозв'язків між ними. Із посиленням всіх компонентів професійно-правової спрямованості особистості, вдосконаленням уявлень щодо якості реалізації закону, ставлення до діючого закону та практики його застосування, послаблюються такі бар'єри переідентифікації як бар'єр досягнення, бар'єр сприйнятливості до нового, бар'єр помилкової установки, та зростає переживання професійної затребуваності, оцінка результатів професійної діяльності, поглиблюється відчуття належності до професійного товариства, зростає ідентичність у контексті взаємостосунків «соціум – людина – професія», посилюються кар'єрні причетність та стійкість, відчуття довіри і підтримки з боку близьких людей, почуття соціального благополуччя та переконання щодо власної здатності контролювати події, що відбуваються. Разом з цим, спостерігається зростання схильності до примирення з ситуацією невдачі і легкої відмови від її подолання, тенденція до відмови від проекту власного професійного розвитку та постійного вибору нових професійних цілей, що може бути обумовлене «вростанням» досліджуваних в професію, необхідністю адаптації до неї, що стає найбільш важливим завданням для патрульних поліцейських на початковому етапі професіоналізації.

Фактор 2, який охоплює 18,7 % дисперсії, включає шкали «Матеріальний стан» (0,538), «Мій внутрішній світ» (0,616), «Моє здоров'я» (0,564), «Мої стосунки з оточуючими» (0,821), «Моя сім'я» (0,811), «Моє майбутнє» (0,667), «Ступінь талану та везіння» (0,517).

Таким чином, цей фактор презентує позитивні полюси особистісних аспектів ідентичності, посилення яких поєднується із зростанням впевненості досліджуваних у власному талані та везінні.

Фактор 3, який охоплює 17,13 % дисперсії, включає шкали «Здатність до підтримування дистанції стосовно роботи» (-0,820), «Хто Я: сімейна приналежність» (-0,845), «Хто Я: комунікативна сфера/дружба» (-0,845), «Справедливість світу» (-0,595), «Цінність власного Я» (-0,634).

Отже, послаблення репрезентації власного Я у контексті сімейних та дружніх стосунків, зменшення переконання у справедливості світу та цінності власного Я поєднується із зниженою здатністю до підтримання дистанції стосовно роботи, котра, таким чином, виступає чинником деперсоналізації особистості в означеному ракурсі.

На основі узагальнення теоретичних положень нашої дисертації та за результатами проведеного емпіричного дослідження в нашій роботі створено модель професійно-правової ідентичності правоохоронців. Проведений факторний аналіз довів конгруентність її правової та професійної складових, що є зрозумілим і логічним, адже взаємодія особистості і професії тут детермінована правовим полем, тобто професійно - правова ідентичність поліціантів виявляється результатом специфічного поєднання особистісної та правової ідентичності в професійній правовій реальності.

Щодо правової складової професійно-правової ідентичності, то, по-перше,

рівень її сформованості у правоохоронців можна розглядати у якості критерію, що свідчить про проходження певного етапу професіоналізації, а також надає можливість оцінювати успішність даного проходження. За Е. Еріксоном, визнаним критерієм формування ідентичності є рівень самоактуалізації. Взаємозв'язок параметрів сформованості правової ідентичності правоохоронців і їх професійної самоактуалізації забезпечує підтвердження критеріального змісту правової ідентичності правоохоронців в загальній структурі їх професійно-правової ідентичності.

По-друге, з точки зору реалізації цілей і кінцевих задач формування законослухняного професійного фахівця, для якого усвідомлення власного правового статусу, своєї нової соціальної ролі, жорстке додержання правових норм стає сенсом професійної діяльності, процеси правової ідентифікації правоохоронців доцільно розглядати як функцію професійної ідентичності.

По-третє, враховуючи, що правова ідентичність правоохоронців, реалізуючись в процесуальному й результативному ракурсах, забезпечує динаміку професійної ідентичності в процесі професійного розвитку правоохоронців, правову ідентичність правоохоронців маємо розглядати як механізм формування їх професійної ідентичності, розуміючи механізм як систему дій, станів, що визначають процес або явище. Й по-четверте, рівень сформованості правової ідентичності визначає успішність, або неуспішність становлення професійної ідентичності. Тобто правова компонента професійно-правової ідентичності виступає детермінантою ідентичності професійної.

Кожен етап професіоналізації правоохоронців, що відображає й відповідну генезу їх правової ідентичності, характеризується зміною професійного простору, зміною соціальної ситуації. Трансформація соціальної ситуації призводить до перебудови системи поведінки особистості. В результаті відбуваються зміни не тільки на зовнішньому, поведінковому рівні, а й у внутрішньому просторі. Змінюється система взаємозв'язків компонентів професійної ідентичності, що призводить до формування якісно нової цілісної структури професійно-правової ідентичності правоохоронців.

Структура професійно-правової ідентичності правоохоронців є цілісним, динамічним утворенням та може бути представленою у вигляді взаємопов'язаних блоків - блоку образу Я, аксіологічного, мотиваційного, поведінково-рольового, когнітивного та комунікативного блоків. Системоутворюючим компонентом в структурі професійно-правової ідентичності виступає образ Я, що характеризується сприйняттям себе в професійній діяльності, в правовому полі, сприйняттям власного правового статусу, самовизначенням, самосвідомістю. Правовідносини як діяльнісний компонент професійно-правової ідентичності характеризує її особливість в порівнянні з іншими видами ідентичності, в яких дія не виражається у правах та обов'язках, що охороняються правопорядком.

Відповідно до вищезазначеного схематично модель професійно-правової ідентичності правоохоронців буде виглядати наступним чином (Рис.1).

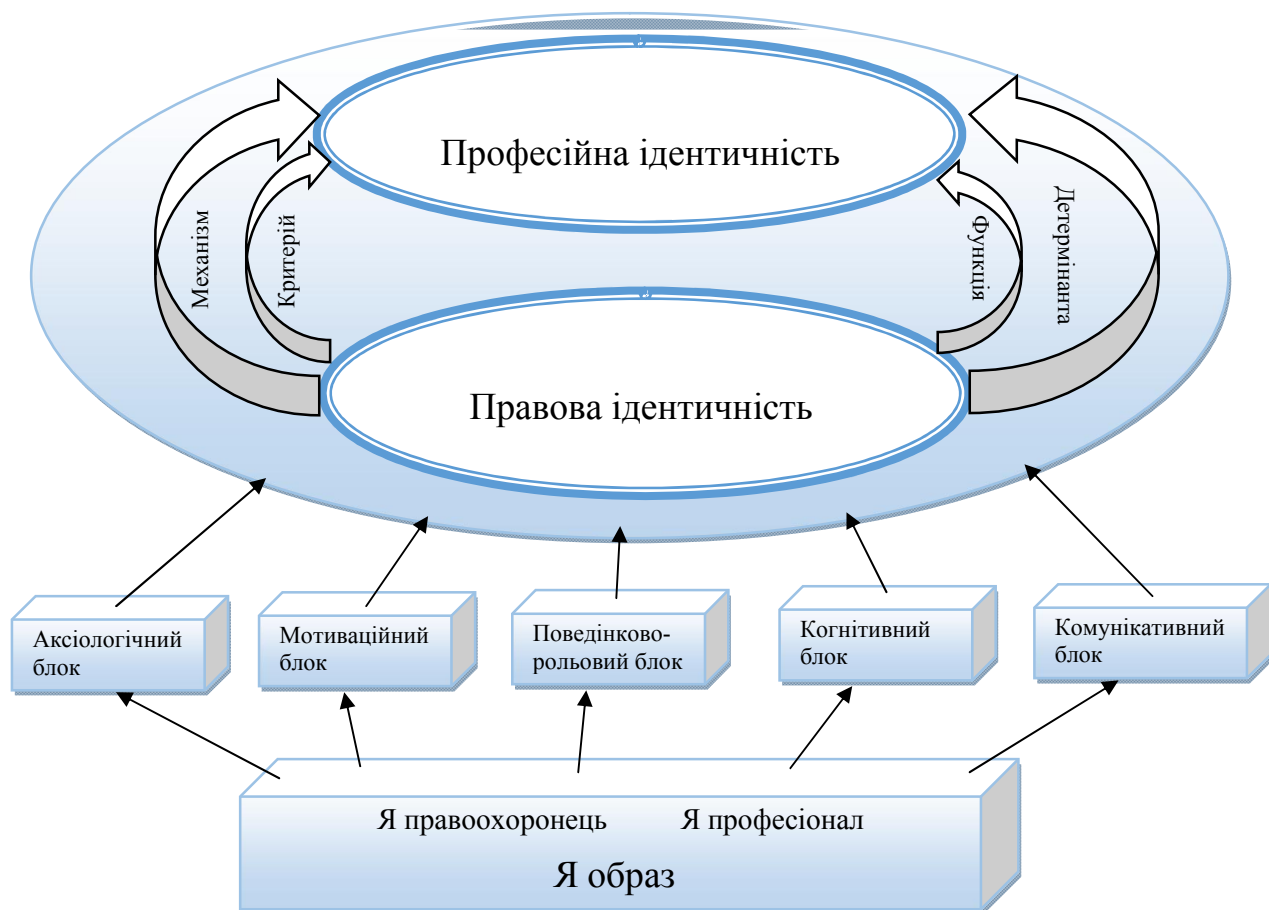

Рис. 1. Модель професійно-правової ідентичності правоохоронців

ВИСНОВКИ

1. В переважній більшості психологічних досліджень професійна ідентичність розглядається як інтегративна характеристика, в структурі якої представлені особистісна і соціальна ідентичність. В юридичній психології уявлення про професійну ідентичність традиційно розвивалися в контексті досліджень професійної правової самосвідомості особистості. В нашій роботі професійно-правову ідентичність правоохоронців розглянуто як процес та результат оптимального та адекватного узгодження внутрішніх та зовнішніх умов функціонування та самореалізації особистості правоохоронця у професійній правовій реальності, що проявляються у постійному підтвердженні цінності права, збереженні його в числі життєвих сенсів суб'єкта, у якості основи його світогляду та професійної діяльності.

2. Виявлено специфіку правової ідентичності патрульних поліцейських на початковому етапі професіоналізації. Порівняно з етапом первинної підготовки у досліджуваних після шести місяців роботи зростає розуміння значущості закону в цілому та практики його застосування, збільшується готовність до реалізації правових норм, зростають показники правосвідомості у сфері правових знань та спрямованість на правопідтримку у правовому розвитку. Динаміка правомірної професійної поведінки виявляє себе у поглибленні уявлень про інших людей як учасників правостосунків, вдосконаленні сприйняття та оцінки інших учасників правостосунків з точки зору дотримання закону, що поєднується з посиленням

правових стереотипів взаємодії, які стають внутрішніми регуляторами взаємодії з оточуючими та визначають поведінку в конкретній правозначущій ситуації. Встановлено певну суперечливість та ригідність складових правосвідомості досліджуваних, які відбиваються у підвищенні готовності до отримання правових знань з популярних джерел, зниженні показників правосвідомості у побутовій та діловій сферах, відсутності змін щодо готовності використовувати фахові джерела правової інформації, а також в емоційному ставленні до прав та обов'язків, які визначаються законом, до норм професійної діяльності; до місця закону в ієрархії цінностей особистості.

3. Виявлено специфіку професійної ідентичності патрульних поліцейських, яка після шести місяців роботи виявляється у поглибленні уявлень про сутність та значущість своєї роботи, удосконаленні професійних перспектив, посиленні мотивації продовжувати діяльність в обраній сфері, зростанні впевненості у тому, що робота дозволяє отримувати внутрішнє задоволення. Зростають суб'єктивна значущість професійної діяльності, готовність віддати всі сили виконанню професійних завдань, поглиблюється відчуття соціальної підтримки, кар'єрної причетності. Актуалізуються суб'єктивні самовизначення на підґрунті соціально-релевантних характеристик, а репрезентації індивідних характеристик стають менш вираженими, посилюється навчально-професійна позиція, зростає персональна ідентичність. Досліджувані стають менш схильними до ідентифікації себе через дружні стосунки, діяльність, інтереси, світоглядні характеристики. Підвищуються ранги «Діяльнісного Я» та «Перспективного Я», а «Матеріальне Я» стає найменш значущим. Менш значущим стає самовиявлення в стосунках з оточуючими, знижуються здатність до підтримання дистанції щодо роботи, кар'єрні інтуїція та стійкість, посилюється схильність до примирення з ситуацією невдачі і легкої відмови від її подолання. Встановлена негативна динаміка показників професійної затребуваності, яка пояснюється умовами реальної професійної діяльності, що руйнують «міфологізацію» професії та вимагають більш раціональної позиції. Але, незважаючи на посилення сумнівів щодо вибору професії, здатності до кінця виконати професійний обов'язок, зробити кар'єру в обраній професії, послаблення тенденції до постановки нових цілей у контексті професійного самоздійснення, у досліджуваних зростає відкритість до нового досвіду, засобів діяльності, стратегій поведінки. Зростає переконаність у прихильності світу, що підтримує почуття невразливості, незважаючи на зменшення впевненості в справедливості та контрольованості світу.

4. Визначено факторну структуру професійно-правової ідентичності патрульних поліцейських. На етапі первинної підготовки виділено п'ять факторів. Фактор 1 репрезентує тенденцію до ідентифікації себе через стосунки з оточуючими та недостатність ідентифікації себе у фізичному та соціальному сенсі. Фактор 2 поєднує посилення самовиявлення в контексті служби та власних внутрішніх переживань, збільшення презентацій «Я» через життєві та діяльнісні перспективи, через позитивну самооцінку своїх здібностей, вдосконалення уявлень про себе та інших як учасників правостосунків, та негативну оцінку професійної затребуваності. Фактор 3 віддзеркалює негативний зв'язок самовиявлення в контексті суспільного життя та власного матеріального стану,

визнання досягнень професійним співтовариством, переконаності у прихильності світу та мотиваційного компоненту професійної ідентичності із прагненням до професійного зростання та позитивною емоційною оцінкою професійного успіху. Негативна забарвленість фактору 4 відбивається у маргіналізмі щодо професійного розвитку, недостатній цінності власного Я, дефіцитарності кар'єрної причетності та стійкості, відчутті виключності із професійного співтовариства. Фактор 5 містить позитивні полюси професійної ідентичності: почуття успішності в професійній діяльності, значущість навчально-професійної ролі, досягнення професійних цілей. Через шість місяців роботи кількість факторів скоротилась до трьох. Фактор 1 відбиває взаємопоєднання правової та професійної ідентичності, збільшення кількості взаємозв'язків між ними, формування простору професійно-правової ідентичності. Фактор 2 презентує позитивні полюси особистісних аспектів ідентичності, посилення яких поєднується із зростанням впевненості у власному талані. Фактор 3 визначає чинники деперсоналізації через зниження дистанції щодо роботи, переконаність у недостатній справедливості світу, дефіцитарність ідентичності в контексті приватних стосунків та зменшення цінності власного Я.

5. Структура професійно-правової ідентичності правоохоронців є цілісним, динамічним утворенням, що може бути представленим у вигляді сукупності взаємопов'язаних блоків - блоку образу Я, аксіологічного, мотиваційного, когнітивного, комунікативного та поведінково-рольового блоків. Системоутворюючим компонентом в структурі професійно-правової ідентичності виступає образ Я, що характеризується сприйняттям себе в професійній діяльності, в правовому полі, сприйняттям власного правового статусу, самовизначенням, самосвідомістю. Процеси правової ідентифікації в системі цілісної структури професійно-правової ідентичності поліцейських носять функціональний та організуючий характер, а також можуть розглядатися як детермінанта та механізм формування професійної ідентичності правоохоронців та реалізувати свій специфічний зміст, генерувати і трансформувати всю ідентифікаційну структуру. Саме у процесах правової ідентифікації правоохоронця відбуваються зміни в його професійному просторі, зміни соціальної ситуації, що у свою чергу проявляється в перебудові системи відносин особистості і актуалізується в загальному процесі професіоналізації. Таким чином правова ідентичність реалізує свій критеріально-функціональний зміст і роль механізму в процесі формування професійної ідентичності правоохоронців.

У перспективі одним із головних напрямків вирішення досліджуваної проблеми має бути розробка психологічних технологій щодо оптимізації формування професійно-правової ідентичності поліціантів на кожному з етапів професіоналізації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, опубліковані у фахових виданнях:

1. Посохова Я.С. Проблема ідентичності та визначення психологічних основ її вивчення / Я.С. Посохова // Право і безпека. – Харків : ХНУВС, 2015. – №2(57). – С. 217-221.
 2. Посохова Я.С. Социальный и личностный аспект идентичности в профессиональной деятельности полицейского / Я.С. Посохова // Право. Экономика. Психология. – Витебск : Витебский государственный университет имени П.М.Машерова, 2016. – № 1(4). – С.77-82.
 3. Посохова Я.С. Емпіричне дослідження правосвідомості майбутніх працівників поліції / Я.С. Посохова // Право і безпека. – Харків : ХНУВС, 2016. – № 2(61). – С.135-140.
 4. Посохова Я.С. Психологические особенности формирования карьерных ориентаций работников патрульной полиции / Я. С. Посохова // *Psichologiya: научный журнал*. – Бухара : Бухарский государственный университет, 2016. – №2(22). – С.28-31.
 5. Посохова Я.С. Професійне самоздійснення як психологічна проблема ефективної підготовки працівника поліції / Я.С. Посохова // Психологічні перспективи. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016. – Вип. 28. – С.235-244.
 6. Посохова Я.С. Психологічне дослідження особливостей розвитку професійної затребуваності особистості працівника поліції / Я.С. Посохова, О.О. Євдокімова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – Херсон : Гельветика, 2016. – Вип. 2. – Том 1. – С. 153-158.
- Наукові праці апробаційного характеру:*
7. Посохова Я.С. Психологічне наповнення поняття «правова ідентичність» / Я.С. Посохова // «Значимість психології в сучасному суспільстві» : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції – Херсон : Гельветика, 2015. – С. 60-63.
 8. Посохова Я.С. Толерантність у діяльності сучасного правоохоронця / Я.С. Посохова // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 235-239.
 9. Посохова Я.С. Особистість у професійному середовищі: у контексті діяльності патрульної поліції / Я.С. Посохова // Актуальні напрями практичної психології і психотерапії : матеріали VI Харківської наук.-практ. психологічної конференції – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 135-138.
 10. Посохова Я. С. Психологічне дослідження переживань пов'язаних з роботою у майбутніх поліцейських / Я. С. Посохова // Молодий вчений. – Херсон : Гельветика, 2016. – №3. – С. 603-607.
 11. Посохова Я. С. Професійна самореалізація майбутніх працівників патрульної поліції / Я. С. Посохова // Бочаровські читання : матеріали наук.-практ. конференції. – Харків : ХНУВС, 2016. – С. 223-227.

12. Посохова Я.С. Психологічне вивчення правосвідомості кандидатів на службу в патрульну поліцію України / Я.С. Посохова // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конференції. – Харків : ХНУВС, 2016. – С. 124-126.

13. Посохова Я.С. Щодо специфіки правового розвитку працівників патрульної поліції / Я.С. Посохова // Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції : матеріали ІХ Міжнародної наук.-практ. конференції. – Суми : Ельдорадо, 2016. – С.198-200.

14. Посохова Я.С. До питання професійної діяльності працівників поліції / Я.С. Посохова // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців в умовах сучасного освітнього простору : матеріали ІІ науково-практичної конференції. – Харків : ХНУВС, 2016. – С. 86-87.

15. Посохова Я. С. Патрульна поліція України: становлення професійної ідентичності / Я.С. Посохова, О.О. Євдокімова // Особливості підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. матеріалів І Міжнародної наук.-практ. конференції – Харків : ХНУВС, 2016. – С. 120-124.

АНОТАЦІЯ

Посохова Я. С. Психологічні особливості професійно-правової ідентичності правоохоронців (на прикладі поліцейських підрозділів України). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2016.

У дисертації здійснено детальний теоретичний аналіз проблеми професійної та правової ідентичності, визначено поняття професійно-правової ідентичності правоохоронця та надані результати її багаторакурсного емпіричного дослідження.

Виявлено специфіку компонентів професійно-правової ідентичності патрульних поліцейських на початковому етапі професіоналізації, а саме, функціональної структури правосвідомості та її компонентів; професійної правомірної спрямованості та рівнів правового розвитку; особистісної та соціальної ідентичності у термінах фізичних, інтелектуальних, моральних рис особистості та співвіднесення себе з певною соціальною групою, а також, професійного самоздійснення та затребуваності, бар'єрів психологічної переідентифікації, професійної ідентичності/маргіналізму, типів поведінки в ситуаціях професійних вимог, кар'єрної мотивації. Визначено факторну структуру професійно-правової ідентичності та її зміни у патрульних поліцейських на початковому етапі професіоналізації.

На основі багатопланового емпіричного дослідження автором емпірично встановлено конгруентність процесів правової та професійної ідентифікації в ході професійного становлення правоохоронців.

Теоретичні та практичні напрацювання дисертаційної роботи можуть бути

використані у формуванні програм та методичних комплексів у процесі навчальної підготовки особового складу поліцейських підрозділів та у професійній діяльності відділень психологічного забезпечення відділів кадрового забезпечення діяльності патрульної поліції.

Ключові слова: патрульні поліцейські, правоохоронці, правосвідомість, професійна затребуваність, професійна ідентичність, професійно-правова ідентичність, професійна правомірна спрямованість, професійне само здійснення.

АННОТАЦІЯ

Посохова Я. С. Психологические особенности профессионально-правовой идентичности правоохранителей (на примере полицейских подразделений Украины). - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 - юридическая психология. - Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2016.

В диссертации осуществлен подробный теоретический анализ проблемы профессиональной и правовой идентичности, определено понятие профессионально-правовой идентичности правоохранителей и представлены результаты ее мультиперспективного эмпирического исследования.

Выявлена специфика профессионально-правовой идентичности патрульных полицейских на начальном этапе профессионализации. После 6 месяцев работы у патрульных полицейских возрастает понимание значимости закона в целом и практики его применения, увеличилась готовность к реализации правовых норм, повысились показатели правосознания в сфере правовых знаний и направленности на правоподдержание в правовом развитии. Динамика профессионально правомерного поведения проявляется в углублении представлений о других людях как участниках правоотношений, совершенствовании восприятия и оценки других участников правоотношений с точки зрения соблюдения закона, что сочетается с усилением правовых стереотипов взаимодействия, которые становятся внутренними регуляторами взаимодействия с окружающими. Вместе с тем, установлена определенная противоречивость и ригидность отдельных составляющих правосознания испытуемых. У патрульных полицейских совершенствуются представления о сущности и значимости своей работы, профессиональные перспективы становятся более определенными, усиливается мотивация продолжать профессиональную деятельность в выбранной сфере, удовлетворенность избранной профессиональной деятельностью и ее субъективная значимость, возрастает ощущение социальной поддержки и карьерной причастности. Актуализируются субъективные самоопределения на почве социально-релевантных характеристик поведения, менее выраженными становятся репрезентации, связанные с индивидуальными характеристиками, усиливается учебно-профессиональная позиция и персональная идентичность. Вместе с этим, патрульные полицейские становятся менее склонными к идентификации себя через дружеские отношения, деятельность и интересы, мировоззренческие характеристики. Повышаются ранги «Деятельностного Я» и «Перспективного Я», а «Материальное Я» становится

менее значимым. Менее значимым становится самопредъявление в отношениях с окружающими, снижается способность к поддержанию дистанции по работе, ослабевают карьерные интуиция и устойчивость, усиливается склонность к примирению с ситуацией неудачи и легкой отказа от его преодоления. Установлена отрицательная динамика показателей профессиональной востребованности, которая обусловлена условиями реальной профессиональной деятельности. Несмотря на усиление сомнений в выборе профессии и своей пригодности к ней, у патрульных полицейских возрастают открытость новому опыту, новым идеям, средствам деятельности и стратегиям поведения, уверенность в благосклонности мира.

Определена факторная структура профессионально-правовой идентичности патрульных полицейских. На этапе первичной подготовки выделено пять факторов. Через шесть месяцев работы количество факторов сократилось до трех: фактор 1 отражает взаимоусиление правовой и профессиональной идентичности, увеличение количества взаимосвязей между ними, формирование пространства профессионально-правовой идентичности; фактор 2 представляет положительные полюса личностных аспектов идентичности; фактор 3 определяет риск деперсонализации.

На основе многопланового эмпирического исследования автором эмпирически установлена конгруэнтность процессов правовой и профессиональной идентификации в ходе профессионального становления правоохранителей.

Теоретические и практические наработки диссертационной работы могут быть использованы в формировании программ и методических комплексов в процессе учебной подготовки личного состава полицейских подразделений и в профессиональной деятельности отделений психологического обеспечения отделов кадрового обеспечения деятельности патрульной полиции.

Ключевые слова: патрульные полицейские, правоохранители, правосознание, профессиональная востребованность, профессиональная идентичность, профессионально-правовая идентичность, профессионально правомерная направленность, профессиональная самореализация

SUMMARY

Posokhova Y.S. Psychological features of professionally-law identity of law enforcement officers (exemplified by the patrol police force of Ukraine). – Manuscript.

Thesis for candidate degree in Psychological Science by speciality 19.00.06 – “Juridical psychology”. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2016.

The thesis carried out detailed theoretical analysis of the problems of professional and legal identity, defined the concept of professionally - legal identity of law enforcement officers and provided the results of its multi-perspective empirical research.

The specificity of the components of professionally-legal identity of patrol police officers in the initial stage of professionalization, namely, the functional structure of legal consciousness and its components; professional orientation of the legitimate

professional orientation and levels of legal development; personality's and social identity in terms of the physical, intellectual and moral qualities of the person and correlation themselves with a particular social group, as well as professional self-realization and demand, psychological barriers of re-identification, professional identity/marginalism, behaviors in situations of professional requirements, career motivation. The factor structure of professional legal identity and its changes in patrol police in the initial stage of professionalization are determined.

On the basis of multifaceted empirical research author empirically established congruence of processes of legal and professional identity in the professional development of law enforcement officers. Theoretical and practical results of the thesis can be used in the formation of programs and methodical complexes in the process of training the personnel of the police units and professional activity of branches of psychological support of department staffing of patrol police activity.

Keywords: law enforcement officers, legal consciousness, legitimate professional orientation, patrol police officers, professional demand, professional identity, professionally-legal identity, professional self-realization